

ДУХОВНІСТЬ, РЕЛІГІЯ, ОСОБИСТІСТЬ У ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНИХ СИСТЕМАХ В. СОЛОВЙОВА ТА В. ВИННИЧЕНКА

Ю.І. Суздальова

«Інтереси сучасної цивілізації — це ті, яких не було вчора і не буде завтра» — говорив В. Соловйов у своїх «Читаннях про Боголюбство» [3, с. 3]. Роздумуючи про роль релігії у сучасному світі та про ставлення до неї людини, російський мислитель підтримує, як не дивно, противників релігії, оскільки, на його думку, сучасний стан самої релігії є таким, що сам по собі не може не викликати заперечень, оскільки «релігія у дійсності є не тим, чим вона повинна бути» [3, с. 3]. В. Соловйов визначає релігію як «зв'язок людини і світу з безумовним началом і „средоточием“ всього сущого» [3, с. 3]. Виходячи із такого розуміння, він підкреслює, що якщо визнавати існування такого начала, то саме ним повинен визначатися весь зміст людської свідомості, її інтереси і загалом весь плін життя, і його ж повинно стосуватися все істотне у людському пізнанні, діяльності, виробництві тощо. Якщо існує така безумовна серцевина, то «усі точки життєвого кола повинні сполучатися з нею рівними промінцями. Тільки тоді є єдність, цільність і узгодження в житті і свідомості людини, тільки тоді всі її справи і страждання у великому і малому житті перетворюються із безцільних і беззмістовних явищ у розумні, внутрішньо необхідні події» [3, с. 4]. Соловйов переконаний, що таке центральне і всеохоплююче значення може мати виключно релігійне начало.

Але у сучасному світі релігія навіть для людей глибоко релігійних перетворилася лише на один із багатьох інтересів і перемістилась у дальній закуток людської свідомості, її внутрішнього світу. У сучасної

людини немає єдиного центру, «серцевини», яка б надихала і освітлювала її внутрішнє і зовнішнє буття, а отже, така людина не може бути цільною та цілеспрямованою. Її діяльність і, зрештою, все життя визначається ситуативними і швидкоплинними, постійно змінними «центрами життя і свідомості», що відповідають ситуативним і тимчасово пріоритетним інтересам. Грунтуючись на цьому, В. Соловйов робить висновок, що релігії у якості всеохоплюючого, пануючого начала на сучасному етапі не існує взагалі, натомість можна спостерігати «так звану релігійність, як особистий настрій, особистий смак: одні мають цей смак, інші ні, як одні люблять музику, інші — ні» [3, с. 4].

Проте людство не може довго перебувати у стані такого дискомфорту і розладу, тому природним його стремлінням у ситуації відмежування від релігійного світогляду є пошук іншого об'єднуючого начала. Саме таким стремлінням «організувати людство поза безумовною релігійною сферою, утвердитися і облаштуватися в області тимчасових, кінечних інтересів» [3, с. 5] характеризується, на думку Соловйова, вся сучасна цивілізація. Цікаво, що він виділяв два сучасних напрямки, у яких таке стремління виражається з найбільшою повнотою: по-перше, це — соціалізм, як виразник практичних інтересів суспільного життя, і, по-друге — позитивізм, як теоретична область наукового знання.

Своєрідністю відзначається позиція, з якої В. Соловйов аналізує соціалізм. Він пропонує оцінювати його, власне як і позитивізм, не з точки зору позитивного чи негативного ставлення його до релігії, не з метою заперечення його сутності, а як певну спробу зайняти у житті і системі знання сучасного цивілізованого людства місце, що залишилося після відмежування релігії. Але, встановлюючи громадянську свободу, революційні діячі не врахували, що при існуючій соціальній нерівності звільнення від одного пануючого класу є ні чим іншим, як підкоренням іншому. Саме такий парадокс будь-якого революційного руху відмічає і В. Винниченко, неодноразово обігруючи його через втілення у різноманітних художньо-літературних інтерпретаціях. Зокрема, одну із найяскравіших метафор знаходимо у його романі «Лепрозорій», де зміна одного суспільного ладу іншим трактується як зміна «горішніх» прокажених, які так само як і попередні, опинившись на спинах інших, цькують і знущаються над нижніми, за рахунок яких і живуть. Саме тому весь світ є ні чим іншим, як велетенською прокажельнею, з якої немає виходу.

У «Сонячній машині» В. Винниченко порівнює великі сучасні міста із «хворобливими наростами», що ними вкрита вся планета. Люди,

подібно до різноманітних культур мікробів, скупчуються у цих народах, знаходячи в них сприятливу сферу для «організовано-свідомої ворожнечі», оскільки «головний закон тих наростів: наступити на подібного собі й за всяку ціну перелізти через нього кудись вище, кудись далі. І тому там вічний, вихро-схожий рух здійснення, падання, кружляння багатомільйонної мікробної маси» [1, с. 120].

Виходячи з аналогічних міркувань, В. Соловйов доходить висновку, що досягнення суспільної гармонії і загального блага можливе лише за умови відмови кожного окремо взятого індивіда від власного егоїзму, діяльність якого має базуватися на принципі самозречення, або ж любові. Але тут слід особливо зупинитись на трактуванні поняття «самозречення», яке має у Соловйова доволі специфічне, самобутнє значення. Перш за все, зазначимо, що В. Соловйов вживає термін «самозречення» як тотожний поняттю любові, до того ж, любові абсолютної. Самозречення, або ж самообмеження слід розуміти не як обмеження власної волі на користь волі іншого індивіда, або ж групи індивідів, що призведе до утвердження чужої волі і, як наслідок, чужого егоїзму, що сприятиме утвердженню несправедливості. «Моральною межею егоїзму у даного індивіда може бути не егоїзм інших, не їх воля, що самостверджується, а тільки те, що саме по собі не може бути виключним і егоїстичним, що саме по собі, по своїй природі є правда. Тільки тоді воля всіх може бути для мене моральним законом, коли ці всі самі здійснюють правду, самі причетні до безумовного морального начала» [3, с. 13]. Отже, у даному контексті термін «самозречення» можна трактувати як розуміння власної подібності, ідентичності своїх прагнень та почуттів до прагнень та почуттів соціуму. Адже у такому випадку воля конкретного індивіда не обмежується волею інших, а певною мірою зливається з нею, стає спільною волею, коли кожен індивід, кожен член соціуму може вважати певну суспільну дію власним волевиявленням, але, з іншого боку, не може вважати її лише власним актом, заявляти виключні права на неї, оскільки її зміст не вимірюється тільки прагненням, волевиявленням чи розумінням одного індивіда. Своєрідність розуміння акту самообмеження власної волі видається нам дуже подібним за сенсом та направленістю до трактування місця індивіда у колективі, до реалізації принципу вільного волевиявлення, що не шкодить інтересам суспільного оточення, декларованих В. Винниченком. Так, зокрема, одне із правил його «Конкордизму» проголошує неможливість повноцінного життя особистості без узгодження його з життям певного колективу.

Здійсненням і реалізацією безумовного називає В. Соловйов пра-

гнення й готовність людини до самопожертви: «Любов і самопожертва відносно до людей можливі лише тоді, коли в них здійснюється безумовне, те, що стоїть вище людей, начало, стосовно якого всі однаково уявляють неправду і всі однаково повинні зректися цієї неправди» [3, с. 13]. Необхідність існування безумовного, абсолютного морального начала обгрунтовується ним також на основі того, що від природи, за своїми антропометричними даними та вродженими здібностями люди не можуть бути однаковими, і це не викликає ні в кого заперечень. Відштовхуючись від цього факту, логічною є думка про те, що більш слабкі індивіди опиняються підкореними більш сильними та спритнішими особинами. Отже, впливає висновок про природну неможливість рівності і свободи людини, а відтак — про її природно зумовлену ворожість, а ніяк не братерство, що свідчить про абсурдність демократичних принципів, якщо визнавати лише природну зумовленість людського буття. Саме такі міркування дають підстави В. Соловйову висувати тезу про те, що свобода, рівність і братерство, неможливі у царстві природи, набувають сенсу і стають можливими лише у «царстві благодаті, тобто на основі морального начала як безумовного або божественного» [3, с. 14].

Якщо повернутись до розуміння релігії у системі світобачення В. Соловйова, то привертає увагу ключова теза про возз'єднання людини і світу з безумовним і загальним началом. «Возз'єднання, або релігія, полягає у приведенні всіх стихій людського буття, всіх приватних начал і сил людства в правильне відношення до безумовного центрального начала, а через нього і у ньому до правильного узгодженого відношення їх між собою» [3, с. 17]. На нашу думку, таке визначення знаходиться у смисловій близькості з розумінням гармонійного світоустрою у філософсько-етичній системі В. Винниченка, а трактування поняття «релігія» українським мислителем співвідноситься з відповідним трактуванням поняття «релігійність» В. Соловйовим. І винятково важливим для з'ясування природи зазначеного співвідношення є аналіз сутності та обумовленості причин заперечення В. Винниченком релігії у всіх сферах людського буття (перше правило «Конкордизму»), котрий наближається до аналізу, здійсненого Ф. Ніцше у «Антихристі». Уявляючи християнство діяльнішим виправданням слабких, нещасних і хворих, Ф. Ніцше зауважував, що зерно самої такої ідеї є протиріччям до закону природи, за яким виживає сильніший. Християнство ж не потребує і навіть боїться сильних особистостей, «надлюдини» як ідеалу, якого прагне природний розвиток історії людства. Саме з жаху перед таким ідеалом релігійники намагались зростити людину іншо-

го, протилежного типу — «типу домашньої тварини, стадної тварини, хворої тварини — християнина» [2, с. 10]. Тому така релігія базується на ідеалі, створеному з протиріччя «інстинктів підтримання сильного життя» [2, с. 11], руйнуючи розум і цілісність справжніх духовно-сильних натур, оскільки вона «навчила їх почувати вищі духовні цінності як гріховні, ... як спокуси» [2, с. 11].

Ф. Ніцше визнає для богів дві альтернативи — волю до влади, за умови якої божество перетворюється в національне, і безсилля до влади, за умови якого створюється необхідність доброго божества. До речі, таке «безсилля до влади», на нашу думку, можна долучити до трактування невдалої спроби утвердження морально-етичного панування соціалізмом В. Соловйовим. Що ж до розуміння божества в християнській традиції, Ф. Ніцше вважає його «одним з найбільш збочених понять про божество, які тільки існували на землі», оскільки в центрі його — трактування Бога як «Бога, що виродився у суперечність життя, замість того, щоб бути її просвітленням і вічним її утвердженням! Бога, який оголошує війну життю, природі, волі до життя!» [2, с. 26].

Отже, таке трактування дає нам підстави для висновку не про абсолютне заперечення Бога чи релігії, а про заперечення саме такого (сучасного християнського) розуміння Бога у тому сенсі, який подається недобросовісними, нещирими і, напевне, бездуховними носіями релігії, що прагнули і прагнуть мати з неї, як і з будь-якої іншої ідеї, практичний зиск.

Таким чином, можна вести мову про близькість позицій Ніцше й Соловйова у таких моментах, як заперечення релігії у тому вигляді, в якому вона існує на сучасному етапі розвитку цивілізації; розуміння прогресу у поступовому приведенні людства до стану гармонійної співпраці, створення гармонійної суспільної свідомості, у якій обмеження волі окремого індивіда відбувалось у напрямку влиття її у спільну волю, нероздільну із власним баченням, але не обмежену ним; необхідність гармонізації внутрішнього духовного життя індивіда із його природніми потребами, із суспільним життям, потребами і вимогами соціуму; будь-які дії та події внутрішнього та зовнішнього життя індивіда повинні бути не лише узгодженими, а й базуватися лише на принципі свободи, на вільному волевиявленні самої людини, без найменшого натяку на примус.

Доволі схожими є уявлення В. Соловйова та В. Винниченка про механізми приведення людини до гармонії із самою собою та зовнішнім світом — до щастя у В. Винниченка та до спасіння у В. Соловйова. Розглянемо ці механізми детальніше, оскільки вони є одним з основополо-

жних моментів на шляху до розуміння філософських позицій обох мислителів. Отже, у В. Соловйова «шлях до спасіння, до втілення істинної рівності, істинної свободи й братства лежить через самозаперечення. Але для самозаперечення необхідне попереднє самоствердження. Для того, щоб відмовитись від своєї виключної волі, необхідно спочатку мати її» [3, с. 18]. Такі кроки повністю відповідають першим етапам на шляху до самогармонізації у концепції В. Винниченка — він переконаний, що для початку складного процесу індивід повинен усвідомити свій «дискордизм», свою неузгодженість із світом як духовним, так і предметним, матеріальним. Після такого самоусвідомлення наступним є глибокий самоаналіз — керуючись принципом «чесності з собою», людина аналізує причини дискомфорту, неузгодженості, констатує зміни, необхідні для позбавлення від «духовної прокази». Коли цей етап завершено, починається етап складної роботи над собою, етап приведення себе до гармонії, до узгодження усіх своїх внутрішніх сил, бажань, почуттів, на якому воля людини виявляється у двох вимірах-розуміннях: по-перше, воля як внутрішнє бажання, згуртування всіх сил для очищення і переродження, і, по-друге, воля у сенсі самозречення й самопожертви — самозречення себе старого, хворого на дискордизм, і самопожертви у сенсі обмеження, модифікації власного егоїзму, влиття своєї індивідуальної волі-як-бажання у гармонійний потік суспільної свідомості.

«Для того, щоб індивідуальні начала і сили вільно поєдналися з безумовним началом, вони повинні перш за все відділитися від нього, повинні стояти на своєму, прагнути до виключного панування і безумовного значення, оскільки тільки реальний досвід, пізнане протиріччя, відчута корінна неспроможність цього самоствердження можуть призвести до вільного відречення від нього і до усвідомленої та вільної вимоги поєднання з безумовним началом» [3, с. 18], — таке визначення В. Соловйова можна частково прийняти для пояснення системи В. Винниченка, з тією умовою, що під безумовним началом розуміти, у деяких випадках, суспільну свідомість. Саме від суспільної свідомості конкретно-історичного часу і конкретно взятого соціуму прагнуть відокремитися персонажі В. Винниченка, пропонуючи заповнити її місце власноруч створеною системою нових цінностей. Проводячи носіїв таких ідей колами від самоствердження до самозаперечення і навпаки, дозволяючи формою своїх творів їм «втілити в реальність» принципи власного світобачення, автор ніби надає читачу та глядачу можливість отримати, користуючись сучасною термінологією, певний віртуальний досвід втілення того чи іншого принципу, тієї чи іншої ідеї,

надає можливість умовно-реально усвідомити неспроможність ідеї у спотвореному вигляді крайньої абсолютизації, без врахування усіх вимірів реального буття людини, включаючи її тілесність, духовність та соціальність.

Основна відмінність у баченні майбутнього В. Винниченком та В. Соловйовим полягає у тому, що В. Соловйов вважав сучасну цивілізацію своєрідним містком, переходом від релігійного минулого до релігійного майбутнього, ґрунтуючись на передбаченні, що соціальна революція на Заході не принесе бажаних результатів і песимізм із філософсько-мистецьких теорій пошириться на всі сфери суспільного буття, а самоствердження волі відкриється людям як джерело усього зла, тоді західна цивілізація буде готова прийняти релігійне начало, «позитивне одкровення істинної релігії» [3, с. 19].

Натомість для В. Винниченка ключ до гармонійної особистості та гармонійного соціуму бачився у внутрішньому світі самої людської особистості, саме повернення її до природного способу життя, закон «честності з собою», узгодження всіх своїх виявів буття знову ж таки відповідно до природності і органічності з оточуючим світом (мається на увазі як світ органічної та неорганічної нелюдської природи, так і соціальне оточення). Але тут також слід обумовити термін природності у трактуванні В. Винниченка, щоб уникнути хибного враження про його зміст. Отже, природність для українського мислителя не вичерпується простими біологічними чинниками, як-то природні дані людини, її інстинкти тощо. До природності також входить правильний, природний спосіб життя, який забезпечує гармонійне циркулювання живої енергії у людському організмі, яке допомагає духовному світу людини перебувати у стані щастя, «безпричинної радості» (який у сучасному світі доступний лише тваринам та маленьким дітям). Такий стан позбавляє людину відчуття дискомфорту, а відтак злості, заздрощів, ненависті. Такий гармонійний індивід здатен бути частиною гармонійного, самоконтрольованого соціуму, який, завдяки утвердженню принципу колектократії, що знову ж таки позбавить від конкуренції, заздрощів, ворожості, на рівні соціально-економічних відносин, пошириться на всю планету і набуде глобального, всесвітнього масштабу (теза про Всесвітню Федерацію). Таким чином, саме особистість у гармонійній триєдності біологічного, духовного та соціального як мінімальна одиниця майбутнього мегасоціуму, його модель та запорука існування, саморозвитку з одного боку, і гармонійний мегасоціум як модель кожної окремої особистості, інтереси, прагнення і уявлення якої він представляє, але водночас не вичерпується виключно ними,

будучи у свою чергу причиною і необхідною запорукою повноцінного буття й саморозвитку усіх людських індивідів, є для В. Винниченка рушійною силою прогресу сучасної цивілізації.

Якщо звернутися до глибинної суті самої ідеї, відкинувши зовнішні розбіжності, то логічним є припущення про близькість позиції В. Соловйова до описаного світосприйняття. Як не дивно, але ми маємо на увазі роз'яснення мислителя стосовно вчення про Трійцю. Цікавим, перш за все є те, що В. Соловйов слушно підкреслює далеко не виключний характер згаданого вчення у лоні християнської традиції, вказуючи на паралельний розвиток подібного уявлення неоплатоніками незалежно від християнства (вчення Філона про Логос), що, на його погляд, свідчить на користь істинності ідеї. Таким чином, приходимо до висновку, що у поглядах мислителів початку ХХ століття яскраво розумівається прагнення підкреслити надзвичайну важливість розуміння проявів цільності справжніх духовних концептів для становлення й шпекання духовного досвіду як окремої особистості, так і всього людства загалом. Одним із таких духовних концептів, за В. Соловйовим, і є ідея про триєдність, котру він пояснює наступним чином: абсолютно-сущє має три положення відносно свого змісту. По-перше, воно уявляється як наділене даним змістом в універсальній, субстанційній єдності, являючи собою певну існуючу потенцію; по-друге, воно уявляється як те, що проявляє свій зміст, демонструє його шляхом самовизначення, протиставляючи собі даний зміст; і, нарешті, по-третє, воно уявляється як таке, що утверджує і зберігає власний зміст, або як таке, що втілює себе в опосередкованому, актуальному існуванні, наповненому своїм змістом. Іншими словами, як те, що впізнає, знаходить себе в іншому і вічно до себе повертається. Подібно до абсолютно-сущого, і людина, як тимчасово-сущє, має триєдну структуру свого буття: по-перше, ми маємо наш первинний, цільний суб'єкт, який визначає нашу сутність, ідею, наш індивідуальний характер; по-друге, ми маємо наше «роздільне», свідоме життя, тобто ми проявляємо свій дух, свою сутність шляхом різноманітних повсякденних дій; і, по-третє, незважаючи на різноманітність проявів свого Духа, ми все ж усвідомлюємо, що вони є проявами цільності, проявами нашої внутрішньої єдності — таким чином, ми легко можемо ідентифікувати себе як цільного суб'єкта, певне «Я». Отже, відповідно до вищезазначеного, можна зробити висновок про взаємозв'язок, взаємозалежність і, сказати б, взаємомодельність людської особистості як тимчасово-, кінечно-сущого, і Бога, як абсолютно-сущого. Це дає нам достатні підстави вести мову не лише про ризоматичну су-

тність вчення про Трійцю в інтерпретації В. Соловйова, а й про безперечну ідейну близькість його уявлення про відносини людина — Всесвіт із відповідними уявленнями В. Винниченка, не забуваючи, проте, що маємо на увазі саме ідейну близькість, адже попри спільність одного з елементів системи — людської особистості, концепту абсолютно-сущого у В. Соловйова відповідає концепт гармонійної вселенської суспільної свідомості у В. Винниченка. У той же час, не може не вражати подібність уявлення про структуру буття людської особистості, адже «цільності суб'єкта», що забезпечує індивідуальний характер, за В. Соловйовим, відповідає вимога бути «суцільним», узгодженим, за В. Винниченком; різноманітним проявам нашого Духа, нашої «цільності» (В. Соловйов), відповідає вимога чинити у будь-якій сфері буття так, щоб твоя дія відповідала твоєму внутрішньому переконанню, іншими словами — демонструвала власний, індивідуальний характер, або ж відповідала принципу «чесності з собою» (В. Винниченко); і, нарешті, здатності, незважаючи на різноманітність актуальних проявів, самоідентифікувати себе у своїй повноті і цілісності (В. Соловйов) відповідає вимога узгодженості, гармонійності відчуття щастя буття власного «Я» у природній, духовній та соціальній сфері (В. Винниченко).

Окрім того, кидається у вічі спорідненість навіть у тій різниці, яку, незважаючи на взаємодельність, В. Соловйов вбачав у тому, що якщо абсолютно-суща поєднує в собі всі три прояви свого буття, то кінечно-суща, тобто людина, не може поєднувати усі три різновиди прояву свого буття, для неї вони виступають «лише періодичними фазами внутрішнього буття» [3, с. 127]. Власне, лише перше положення, тобто усвідомлення у собі сущого Духа, є, на переконання мислителя, постійним у людині. Що ж до двох інших, то вони «можуть бути і не бути — це тільки явища, а не субстанції . . . таким чином . . . один і той же дух виявляється у різні моменти то як тільки існуючий, чи субстанціональний, то як зверх того діючий і дійсний, то, нарешті, ще як самоусвідомлений, або самостверджуючий себе у своїй виявленій дійсності. Ця зміна трьох положень проходить у часі, і вона можлива лише оскільки ми живемо у часі» [3, с. 128]. Оскільки абсолютно-суща не знає фактору часу, то воно може одночасно поєднувати у собі усі три іпостасі.

Повертаючись до філософських ідей В. Винниченка, спостерігаємо схоже розмежування між людською свідомістю, як кінечно-сущим та всесвітньою свідомістю (що відповідає у системі В. Соловйова абсолютно-сущому). Буття як таке, знання і воля як прояви вселенської суспільної свідомості мають здатність виявлятися одночасно, адже,

будучи виразником, причиною і наслідком індивідуальної свідомості, вони не вичерпуються буттям і змістом лише однієї окремо взятої свідомості, оскільки є водночас і її самообмеженням, самозреченням, і її самовираженням, самопоширенням, самопродовженням у власне майбутнє і майбутнє всесвіту.

Незважаючи на різне походження, воля Божа у В. Соловйова та суспільна воля у В. Винниченка мають схожу структуру, смислове наповнення та функції. Так, скажімо, В. Соловйов так визначає сутність волі Божої: «Воля Божа, як абсолютна, не може будь-що виключати з себе або, що є тим самим, хотіти чого-небудь виключно . . . вона однаково утверджує буття і благо всіх і тому сама визначається як безумовна благодать, або любов. . . Якщо ж воля Божа є любов, то цим визначається і внутрішній закон для волі людської» [3, с. 105]. Таким чином, Соловйов підводить нас до визнання волі Божої за закон, але при цьому він підкреслює що подібне визнання стане істинним лише за умови свідомого визнання, визнання її як усвідомленого добра, а не примусу. Такий закон повинен ґрунтуватись на силі внутрішнього визнання і переконання, він повинен виражати внутрішній зв'язок людини і Бога: «На цьому внутрішньому відношенні має бути новий завіт між Богом і людством, новий Боголюбський порядок, який повинен замінити ту попередню і перехідну релігію, яка утвердилася на зовнішньому законі» [3, с. 106]. Саме принципом вільного волевиявлення, дії на основі глибокого внутрішнього переконання і виключно за власним бажанням характеризується філософська система В. Винниченка. Навіть його правила «Конкордизму» мають характер порад, а не догм. Отже, можемо говорити про спільність філософсько-творчого принципу осмислення світу і місця в ньому людської особистості В. Винниченком і В. Соловйовим, який орієнтується на такий світовий порядок, у якому «не може бути місця довільному обранню і осудженню особистостей і народів; новий внутрішній заповіт є заповіт всесвітній, який відновлює все людство, а через нього й усю природу» [3, с. 106].

В. Винниченко вважав основою і запорукою щасливого, гармонійного життя людини напружену внутрішню роботу людської свідомості над самоаналізом та самогармонізацією, приведенням всіх своїх внутрішніх сил та почувань до цілісності та узгодженості. Важливо, щоб людина сама усвідомила свою мету, покликання і, в силу різних причин, невідповідність цьому покликанню та необхідність корінних змін, на здійснення яких у власному мікрокосмі здатна виключно вона сама. Адже, за виразом Ф. Ніцше, «страждати від дійсності — це зна-

чить самому бути невдалою дійсністю» [2, с. 23]. Тобто, власне щастя і гармонія, як внутрішня, так і зовнішня, є результатом самотворчості кожної окремої особистості. Стверджуючи право на «самість» буття особистості, на її діяльність на основі власного внутрішнього поклику й переконання, замість примусу і остраху, В. Винниченко у дуже витонченій та самобутній художній манері розвивав ідею обережного й продуманого, виваженого користування таким правом. Саме тому однією зі специфічних ознак його художнього доробку є смислова багаторівневність творів та характерів.

Отже, з огляду на проведений аналіз, феномен самотності може розглядатися як мінімум у двох загальних розуміннях: по-перше, у сенсі індивідуальності, неповторності, оригінальності проявів кожного окремого буття, і, по-друге, у сенсі задоволення власного Его. Здається, саме такий «закон буття» найповніше відчувається у літературній спадщині В. Винниченка. Власне, навіть одна з його п'єс має назву «Закон», аналізуючи й розкриваючи чимало різноманітних законів, починаючи від «природного закону» — бажання жінки мати власну дитину, і аж до морально-етичного — методів та засобів втілення власної мрії, використання для цього «особистісного простору» інших людей, без врахування їхніх мрій та бажань, зрештою, того ж права на вільний прояв власних переконань, власного буття. Але, врешті, всі ці закони при детальному системному аналізі зводяться до одного — закону життєвої рівноваги.

1 Бібліографія

- [1] *Винниченко В.К.* Сонячна машина: Роман / Післямова Павла Федченка. — К.: Дніпро, 1989.
- [2] *Ницше Ф.* Антихрист. Казус Вагнер. Рождение трагедии, или Эллинизм и пессимизм. — М.: АСТ; АСТ Москва; Хранитель, 2007.
- [3] *Соловьев В.С.* Чтения о Богочеловечестве. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2004.